

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.1.36>

PERSPEKTYWY ROZWOJU USTAWODAWSTWA W ZAKRESIE OCHRONY PRAW DZIECKA W KONTEKŚCIE WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI PRZYJAZNEGO DZIECKU

Pavlo Parchomenko

kandydat nauk prawnych,

Prezes Bachmackiego Sądu Rejonowego Obwodu Czernihowskiego (Bachmacz, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-0275-9120

e-mail: pashajudge@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono zagadnieniom doskonalenia prawa w zakresie ochrony praw dziecka, przy czym wybrano odrębną, specyficzną dziedzinę, która dotyczy wymiaru sprawiedliwości. Należy zauważyć, że rozwój ustawodawstwa w opisywanym obszarze jest ważnym elementem polityki państwa w zakresie ochrony praw dziecka, ale wraz z tym obecne ramy regulacyjne nie mają wystarczającej systematyzacji i nie są w pełni oparte na najlepszym interesie dziecka.

Aby zademonstrować perspektywy regulacyjne wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, dokonano podsumowania doświadczeń społeczności międzynarodowej.

Wyróżniono dwie obiecujące drogi do usystematyzowania ustawodawstwa, które mogą być realizowane w formie uchwalenia, zarówno Kodeksu ds. Nieletnich, jak i w opozycji do tego, odpowiedniej ustawy o wymiarze sprawiedliwości. Jednocześnie przyjęcie tego ostatniego wydaje się bardziej realne i obiecujące dla niniejszych warunków, a odpowiednia ustawa jest w fazie opracowywania i dyskusji z zainteresowanymi podmiotami.

Słowa kluczowe: prawa dziecka, wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku, podstawowe zasady, dziecko w kontakcie z prawem, Kodeks ds. Nieletnich.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONTEXT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

Pavlo Parkhomenko

Candidate of Law Science,

Head

Bahmach District Court of Chernihiv Region (Bahmach, Chernihiv Region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0275-9120

e-mail: pashajudge@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the issues of improving the legislation in the field of protection of the rights of the child, and a separate specific area has been selected, which concerns child-friendly justice. It is emphasized that the development of legislation in this area is an important element of state policy to protect the rights of the child, but at the same time the current regulatory framework is not sufficiently systematized and is not fully based on the best interests of the child.

To demonstrate the prospects for the legal regulation of child-friendly justice, a generalization of the experience of the international community was conducted.

There are two promising ways to systematize the legislation, which can be implemented in the form of adoption of both the Juvenile Code and, in contrast, the relevant Law on Child-Friendly Justice.

Key words: children's rights, child-friendly justice, basic principles, the child in contact with the law, the Juvenile Code.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

Павло Пархоменко

кандидат юридичних наук,

голова

Бахмацького районного суду Чернігівської області (Бахмач, Чернігівська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-0275-9120

e-mail: pashajudge@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена питанням вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дитини, при цьому обрано окрему специфічну сферу, яка стосується правосуддя, дружнього до дитини. Наголошено на тому, що розвиток законодавства в цій сфері є важливим елементом державної політики захисту прав дитини, але чинна нормативна база не має достатньої систематизації та не в повній мірі базується на кращих інтересах дитини.

З метою демонстрації перспектив нормативно-правового регулювання дружнього до дитини правосуддя проведено узагальнення досвіду міжнародного співтовариства.

Виділено два перспективні шляхи систематизації законодавства, які можуть бути реалізовані у вигляді Ювенального кодексу та відповідного йому Закону про дружнє до дитини правосуддя. При цьому прийняття останнього виглядає більш реальним та перспективним в умовах сьогодення, а відповідний законопроект перебуває на стадії розробки та обговорення із зацікавленими суб'єктами.

Ключові слова: права дитини, дружнє до дитини правосуддя, базові принципи, дитина в контактi із законом, Ювенальний кодекс.

Вступ. Важливим елементом державної політики України у сфері захисту прав дитини є розвиток і вдосконалення законодавчої бази, яка включає втілення міжнародних стандартів і приведення її положень до вимог часу.

Законодавче регулювання сфери захисту прав дитини є розгалуженою системою нормативно-правових актів, які охоплюють різноманітні сфери. Але без належної систематизації законодавче регулювання не завжди сприяє його меті – захисту прав дитини.

Проблемі розвитку законодавства з прав дитини приділена увага багатьох вчених, які займалися дослідженнями у сфері права та в інших галузях знань. Зокрема слід зазначити роботи Бокова О.В., Вінгловської О.І., Крестовської Н.М., Максименко О.В., Опацького Р.М., Терешук Г.А., Трестера Ю.О. та інших. Проте ці наукові дослідження присвячені переважно питанням загальної нормативно-правової бази у сфері державної політики із захисту прав дитини або окремим аспектам розвитку ювенального права; вони не вирішили проблему створення систематизованого законодавства у сфері дружнього до дитини правосуддя.

У цьому аспекті О.А. Гордуз обґрунтовано звернув увагу на те, що захист прав дітей і забезпечення їхнього повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка має розглядатися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини (Гордуз, 2013: 20).

В Україні основні підходи до осмислення і реалізації прав дітей, визначених міжнародним та вітчизняним законодавством, істотно змінилися протягом останнього часу (Трестер, 2013).

Сам механізм забезпечення прав дитини передбачає закріплення нормативно-правових засобів як передумову реалізації цього специфічного виду права.

Слід погодитись з думкою Р.М. Опацького про те, що, на жаль, нині в Україні немає систематизованого законодавства з питань захисту прав дитини, а в окремих нормах значна частина положень має декларативний характер. Це загострює потребу визначення стратегічного шляху корекції національного законодавства стосовно прав дітей і юних громадян, які не досягли 18-річного віку, та спонукає систематизувати наявні нормативно-правові акти в ювенальне законодавство України (Опацький, 2020: 176).

Для вирішення цієї проблеми в Україні необхідно розробити таку законодавчу базу, яка би забезпечила спеціальне правове регулювання сфери захисту прав дитини, була чітко систематизованою і базувалась на кращому забезпеченні інтересів дитини.

Основна частина.

Метою та завданням статті є теоретичне дослідження та аналіз існуючої законодавчої бази й міжнародного досвіду, які відображають елементи правосуддя, дружнього до дитини. За їх допомогою можна сформулювати пропозиції щодо розробки й втілення в життя спеціального закону, який би став основою для функціонування дружнього до дитини правосуддя.

Новизна роботи полягає в здійсненні спроби обґрунтувати необхідність створення законодавчої бази щодо правосуддя, дружнього до дитини, запропонувати напрямки подальшої діяльності в цій сфері.

У відповідності з вищезазначеним, нами здійснена спроба продемонструвати можливості розвитку законодавства у сфері захисту прав дитини на прикладі вдосконалення та впровадження елементів правосуддя, дружнього до дитини, як одного із найважливіших елементів у системі захисту прав дитини.

Матеріал і методи досліджень. Емпіричною базою дослідження є відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, практика їх застосування, наукові дослідження та інші матеріали, які безпосередньо або опосередковано торкалися специфіки правосуддя, дружнього до дитини. Нормативно-правову основу дослідження склали міжнародні договори та іноземне законодавство; акти конституційного, адміністративного, кримінально-процесуального та цивільно-процесуального законодавства.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів забезпечувалися використанням філософських, загальнонаукових, спеціальних та конкретно-наукових методів пізнання. Зокрема, формально-догматичний метод став основою для наукового опрацювання нормативно-правових актів, розкриття їх сутності, формування шляхів вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері. Порівняльно-правовий метод використано з метою порівняння досліджуваних норм з відповідними нормами зарубіжних країн; метод аналізу і синтезу – під час дослідження прогалин законодавчого регулювання, необхідності його вдосконалення та можливості реалізації у практичній діяльності.

Результати та їх обговорення. Відповідно до Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (Національний план дій, 2018) одним із пріоритетних напрямків державної політики є створення системи правосуддя, дружнього до дитини.

В якості одного з шляхів удосконалення законодавства наведемо позицію О.В. Максименко, яка обґрунтувала необхідність систематизації ювенальних норм та створення Ювенального кодексу України, під яким автор розуміє окремий кодифікований нормативний акт із нормами процесуального та матеріального права дітей (Максименко, 2011: 6).

Разом з тим у 2019 році Перший заступник Міністра юстиції України Олена Сукманова висловлювала сподівання, що розроблений міністерством законопроект «Про правосуддя, дружнє до дитини» буде прийнято Верховною Радою у 2019 році. Вона зазначила, що законопроект має на меті створення умов для організації та ефективного функціонування правосуддя, дружнього до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам у цій сфері. «У цьому законопроекті особлива увага сконцентрована на профілактиці правопорушень у дитячому середовищі, належному поведженні з дітьми у конфлікті із законом та їхній соціальній реабілітації, а також на здійсненні правосуддя щодо дітей» (Сукманова, 2019).

Надалі заступник Міністра юстиції, голова Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх Олександр Банчук підкреслив, що мета законопроекту – створити ефективну та повноцінну систему ювенальної юстиції, спроможну забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, спрямовану на захист прав і свобод дітей-потерпілих та дітей-свідків. Відповідний Законопроект схвалено Урядом та пропонується визначити: принципи юстиції, дружньої до дитини; положення про поведження з дітьми, які вчинили правопорушення і потрапили до системи правосуддя, а також з дітьми, які є потерпілими або свідками й потребують застосування заходів соціальної реабілітації; положення про альтернативні кримінальному провадженню і судовому розгляду можливості реагування на правопорушення дітей (зокрема, з проведенням процедури відновного примирення (медіації) або без нього) із застосуванням одного чи декількох відновних заходів, спрямованих на соціальну реабілітацію дитини й запобігання повторному вчиненню нею правопорушень (Банчук, 2021).

Отже, можна говорити як про теоретичні, так і про практичні спроби втілити в життя «спеціальний закон», який зміг би стати правовою основою реалізації прав правосуддя, дружнього до дитини. Проте ці підходи різняться за сферою регулювання, формою і змістом.

Досліджуючи практику правового регулювання в інших державах, яка могла би стати корисною для нашого правозастосування, звернемось до підходу, діючого в Грузії, яка має власний Кодекс про правосуддя щодо неповнолітніх (Кодекс Грузії, 2015).

Цей Кодекс встановлює особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх, провадження у справі про адміністративне правопорушення і кримінального процесу за участю неповнолітніх, спеціальні правила виконання покарань, інших заходів (стаття 1). Важливим аспектом є те, що сфера дії Кодексу поширюється на неповнолітніх, що перебувають у конфлікті із законом, потерпілих і дітей, які допитуються під час відправлення правосуддя щодо неповнолітніх.

Далі звернемо увагу на правове регулювання в Польщі (Пархоменко, 2021: 5), за якого особливе місце займає Закон «Про провадження в справах неповнолітніх», який застосовується, якщо особа вчинила злочин у віці старше 13-ти років. Проте, виходячи із практики застосування Закону, іноді його положення можуть застосовуватися щодо осіб у віці до 13 років, які вчинили злочинні діяння, оскільки це є проявом деморалізації неповнолітньої дитини. Заходи, що можна застосувати відповідно до законодавства, діляться на виховні та виправні.

Міжнародна спільнота пішла ще далі та здійснила роботу над Типовим законом про правосуддя щодо неповнолітніх (Типовий закон, 2014: 4), який є керівництвом для проведення реформ правосуддя у справах неповнолітніх у різних країнах, покликаний допомогти в створенні такого законодавства. Закон дійсно об'єднує міжнародні норми й стандарти законодавства у справах неповнолітніх, які слід скорегувати відповідно національному законодавству задля того, щоб гармонізувати національне й міжнародне законодавство. Але під дію цього Закону підпадають лише ті неповнолітні, які опинились у конфлікті із законом, що, на наш погляд, є суттєвим недоліком.

Модельний закон більш орієнтований на забезпечення прав дитини, ставлячи їх у центр уваги («правосуддя для дітей»), тоді як національне законодавство надає перевагу інструментам поведження з дитиною.

Отже, на підставі наведеного досвіду виділимо дуже важливі аспекти формування правосуддя, дружнього до дитини. Наприклад, нормативне регулювання в Грузії і Польщі намагається максимально вивести дитину з кримінального процесу шляхом створення спеціального комплексу правових норм, закріплених в окремому законодавчому акті. Сфера дії такого закону охоплює не тільки дітей, що перебувають у конфлікті із законом, але й стосується потерпілих дітей, яких допитують (наприклад, у Грузії). Тут зосередимо увагу на терміні «допитуються» замість «допиту», що відображає міжнародні стандарти у сфері правосуддя, дружнього до дитини.

Аналізуючи міжнародний досвід та існуючі погляди на перспективи формування законодавства у сфері захисту прав дитини, узагальнимо шляхи щодо формування нормативної бази. Спочатку наголосимо на тому, що прийняття «спеціального закону» є необхідністю і, без сумніву, потребою втілення в життя правосуддя, дружнього до дитини.

Якщо говорити про загальний підхід, то з нашої точки зору такий закон не повинен бути частиною кримінального права. Навпаки, він може створювати передумови для уникнення дитиною попадання у сферу кримінального-правового впливу.

Ми вважаємо, що дружнє до дитини правосуддя має охоплювати дітей, які опинились у конфлікті або в контактї із законом, стали жертвами або свідками протиправних дій. Такі дії не обмежуються лише кримінальними правопорушеннями, але й стосуються адміністративних порушень права. За нашою позицією, спеціальне правове регулювання, про яке йде мова, може забезпечуватися шляхом прийняття Ювенального кодексу і, на його противагу, відповідного Закону про правосуддя, дружнє до дитини. За змістом такої документи може бути зведенням загальних принципів, своєрідною «Конституцією», що містить загальні принципи у сфері правосуддя, дружнє до дитини, відсилаючи до інших галузей права, до сфери дії яких підпадає дитина. Також може бути створений більш детальний спеціальний закон із визначенням сфери й кола його дії, системи органів, дотичних до правосуддя, дружнє до дитини, або іншого детального правового регулювання.

Дослідник Р.М. Опацький ґрунтовно сформулював тезу про те, що ювенальне законодавство має забезпечити: 1) системне й послідовне втілення та реалізацію державної правової ювенальної політики органами державного управління; 2) постійне та систематичне регулювання нормотворчого процесу з урахуванням соціально-економічної та політичної ситуації молодого покоління, від якого залежатиме майбутній прогрес незалежної держави; 3) створення умов для соціального захисту, становлення та розвитку підростаючого покоління; 4) вирішення проблем зайнятості молоді та взаємостосунків у молодій сім'ї; 5) захист прав і свобод молоді; 6) зниження рівня різних форм девіантної поведінки, антигромадських негативних проявів, профілактики й попередження правопорушень і злочинності серед молоді; 7) формування морально-правової культури молоді, її духовно-культурного й фізичного розвитку, національно-культурного відродження українського народу. За думкою автора, задля подолання зазначених проблем законотворцям слід працювати в напрямку систематизації початкової стадії створення ювенального законодавства та спеціалізованих норм захисту прав дітей; це буде першим етапом. Наступним кроком стане прийняття Ювенального кодексу (або Кодексу законів захисту прав дітей) (Опацький, 2020: 198-199, 200).

На нашу думку, прийняття Ювенального кодексу нині є складним із практичної точки зору. Причиною цього є низка об'єктивних обставин, таких як політична воля держави, напрямки ювенальної політики, в тому числі існуюча законодавча база, можливості її кодифікації тощо. Проте кроки щодо втілення в життя окремого спеціального закону виглядають досить перспективними й реальними навіть стосовно законодавчого процесу.

За нашими спостереженнями, держава в цьому випадку спрямувала вектор своєї діяльності на спеціальне правове регулювання стосунків дітей у контактї із законом, що за змістом є значно ширшим поняттям, ніж діти у конфлікті із законом.

Концептуально говорячи про змістовне наповнення спеціального закону, ми вважаємо, що Закон «Про правосуддя, дружнє до дитини» повинен відображати базові принципи правосуддя, дружнє до дитини, які мають бути спеціальними для дітей, але нині не систематизовані в діючому законодавстві. З урахуванням ознак і напрямків правосуддя, дружнє до дитини, законодавче регулювання в цій сфері необхідно спрямувати на вирішення наступних питань:

- коло фахівців, з якими контактує дитина, на практиці є розгалуженим, але вимагає створення спеціально підготовленої «мультидисциплінарної команди», діючої в інтересах дитини;
- створення середовища, дружнє до дитини, що нині чітко не врегульовано на законодавчому рівні, але є важливим елементом у ситуації, коли дитина опиняється у сфері правосуддя;
- впорядкування допитування дітей, які вступають в контакт із законом, управління процесом спілкування з дитиною;
- розроблення альтернатив судовому розгляду, які сприятимуть виведенню дитини із «судового процесу».

Ці компоненти повинні розглядатись як єдине ціле, залежно від особливостей ситуації. Кожен із них може отримувати перевагу над іншим, тому важливо побудувати правову базу з їх урахуванням.

Висновки. Коротко узагальнюючи викладене, наголосимо на тому, що потреба в прийнятті спеціального законодавства, яке відображало би елементи правосуддя, дружнє до дитини, є необхідністю в сучасних умовах. Певним орієнтиром у цій сфері можуть бути міжнародні стандарти й позитивний досвід інших країн із правовими системами, концептуально близькими до наших.

Систематизація законодавства може бути забезпечена шляхом прийняття Ювенального кодексу та Закону про правосуддя, дружнє до дитини. Прийняття останнього виглядає більш реальним і перспективним у нинішніх умовах, а відповідний законопроект схвалений Урядом у 2021 році.

За змістом такої спеціальний закон повинен враховувати ознаки та напрямки правосуддя, дружнє до дитини, з його базовими принципами, що може стати предметом подальших дискусій і перспективою для нових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Гордуз О.А. Нормативно-правові аспекти забезпечення захисту прав дітей в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-1. Т.1. С. 20.
2. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. Офіційний вісник України від 22.06.2018 р. № 48. Стаття 1673, код акта 90535/2018. С. 85.

3. Кодекс о правосудии в отношении несовершеннолетних [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2877281?publication=17>
4. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Держ. н.-д. ін-т М-ва внутр. справ України. Київ, 2011. 16 с.
5. Банчук О. Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-kabmin-shvaliv-zakonoproekt-pro-yustitsiyu-drujnyu-do-ditini>
6. Сукманова О. Публічна лекція «Правосуддя та ресоціалізація щодо дітей у конфлікті з законом: міжнародні стандарти та українська практика», яка відбулася в Міністерстві юстиції України // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-spodivayus-scho-zakonoproekt-pro-pravosuddya-drujne-do-ditini-bude-priynyato-parlamentom-u-tsomu-rotsi>
7. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія. За наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.О. Логвиненка. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 520 с.
8. Пархоменко П. Аналіз міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/Аналіз%20міжнародного%20досвіду.pdf%20.pdf>
9. Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой Закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Russian_Model_Law_21122014_final.pdf
10. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей [Електронний ресурс]. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 9. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>

References:

1. Gorduz O.A. (2013). Normativno-pravovi aspekti zabezpechennya zahistu prav ditey v Ukraini [Regulatory and legal aspects of ensuring the protection of children's rights in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitranoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiya. 2013 No 6-1. Volume 1. P. 20.
2. Derzhavna sotsial'na prohrama «Natsional'nyy plan diy shchodo realizatsiyi Konventsiyi OON pro prava dytyny» na period do 2021 roku zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 travnya 2018 r. № 453 [The state social program "National Action Plan for the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child" for the period up to 2021 was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 30, 2018. No 453]. *Official Gazette of Ukraine* dated 22.06.2018, No48. P. 85. Article 1673, act code 90535/2018
3. Kodeks o pravosudyy v otnoshenyy nesovershennoletnykh [Code of Justice for Minors]. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2877281?publication=17>
4. Maksymenko O.V. Administratyvno-pravovi zasady realizatsiyi yuvenal'noyi polityky v Ukrayini [Administrative and legal principles of implementation of juvenile policy in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Derzh. n.-d. in-t M-va vnutr. sprav Ukrayiny. K., 2011. 16 p.
5. Oleksandr Banchuk: Kabinet Ministriv Ukrayiny skhvalyv proekt Zakonu Ukrayiny «Pro yustytisyu, druzhnyu do dytyny» [The Cabinet of Ministers of Ukraine approved the draft Law of Ukraine "On Justice, Child-Friendly"]. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-kabmin-shvaliv-zakonoproekt-pro-yustitsiyu-drujnyu-do-ditini>
6. Sukmanova O. Publichna lektsiya «Pravosuddya ta resotsializatsiya shchodo ditey u konflikti z zakonom: mizhnarodni standarty ta ukrayins'ka praktyka», yaka vidbulasya v Ministerstvi yustytisyi Ukrayiny [Public lecture "Justice and resocialization of children in conflict with the law: international standards and Ukrainian practice", held at the Ministry of Justice of Ukraine]. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-spodivayus-scho-zakonoproekt-pro-pravosuddya-drujne-do-ditini-bude-priynyato-parlamentom-u-tsomu-rotsi>
7. Opats'kyi R.M. Yuvenal'na polityka v Ukrayini: administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi [Juvenile policy in Ukraine: administrative and legal principles of formation and implementation] : monohraf. za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, prof. B.O. Lohvynenka. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 2020. 520 p.
8. Parkhomenko P. Analiz mizhnarodnoho dosvidu shchodo roboty z dit'my, yaki na moment vchynennya suspil'no nebezpechnoho diyannya ne dosyahly viku, z yakoho nastaye kryminal'na vidpovidal'nist' [Analysis of international experience in working with children who at the time of committing a socially dangerous act did not reach the age of criminal responsibility]. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/Analiz%20mizhnarodnoho%20dosvidu.pdf%20.pdf>
9. Pravosudiye: Voprosy, Kasayushchiesya Detey, Nakhodyashchikhsya v Konfliktke s Zakonom. Tipovoy Zakon o Pravosudii v Otnoshenii Nesovershennoletnikh i Sootvetstvuyushchiy Kommentariy [Justice: Matters Relating to Children in Conflict with the Law. Model Juvenile Justice Law and Related Commentary]. [Yelektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Russian_Model_Law_21122014_final.pdf
10. Trester Y.O. Mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav ditey [International mechanisms for the protection of children's rights] [Elektronnyy resurs]. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok. 2013. No 9. Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>